

Sokszínű
Magyar nyelv

5

M◀**ZAIK**

Lénárd Judit
Bernáth Magdolna
Patonainé Kökényesi Katalin

Sokszínű
Magyar nyelv
5

Hetedik, változatlan kiadás

Mozaik Kiadó – Szeged, 2019

7

Tanulj tanulni!

13

Év eleji ismétlés

19

Kommunikáció

47

Hangok és betűk

87

Helyesírási alapelvek

105

Szövegszerkesztés

125

A szavak szerkezete

137

Állandósult szókapcsolatok

147

Hangalak és jelentés

167

Könyv- és könyvtárhasználat

173

Év végi összefoglalás

Kedves Gyerekek!

A *Sokszínű magyar nyelv* tankönyvcsalád első kötetét tartjátok a kezetekben. Segítségével elmélyíthetitek és bővíthetitek tudásotokat az anyanyelvetekről. Sokat megtudtok arról, hogyan teremtetek kapcsolatot másokkal. Megfigyelhetitek, hogyan képezzük a magyar nyelv hangjait. Megvizsgálhatjátok a szavak felépítését és azt is, hogyan kapcsolódik hozzájuk a jelentés. Lehetőségetek nyílik további tapasztalatokat szerezni a szövegalkotás terén. Megismerkedtek számos szólással, közmondással. Emellett gyarapodnak helyesírási ismereteitek is.

A tankönyvnek fontos célja az is, hogy a nyelvvel való ismerkedés érdekes, izgalmas legyen a számotokra. Számos feladat játékosan, a humor segítségével mutatja meg nektek a magyar nyelv szépségét. A feladatokban szereplő szövegrészeket úgy válogattuk össze, hogy kedvet ébresszenek bennetek egy-egy mű elolvasására, vagy éppen további nyomozásra ösztönözzenek titeket valamely témával kapcsolatban. A páros és csoportos feladatok ezenkívül arra is alkalmat adnak, hogy megtanuljatok társaitokkal együttműködni, jobban megismerjétek egymást és önmagatokat is.

A könyv fejezetei a következő módon épülnek fel:

- A *nyitóoldal* bemutatja a fejezet témáját.
- A *leckék* tartalmazzák az új ismereteket.
- A fejezetek végén *összefoglalás* segíti a tanultak rendszerezését.

Az egyes leckék felépítése:

- A *felvezető, ráhangoló feladatok* segítségével feleleveníthetitek a témával kapcsolatos ismereteiteket, saját tapasztalataitokat.
- Az elsajátítandó ismereteket vastag betűvel és színes háttérrel emeltük ki: sárgával jelöltük a legfontosabb tudnivalókat, fehérrel a többit.
- A *gyakorló feladatok* a tananyag elmélyítése mellett az önkifejezés fejlesztését is segítik.
- A kis és a nagy buborékokban a tananyaghoz kapcsolódó *érdekességeket*, hasznos információkat olvashattok. Ezeket nem kell megtanulnotok.

Reméljük, hogy az anyanyelvetekkel való ismerkedés szórakoztató és örömteli lesz számotokra!

A szerzők

Naponta számtalan emberrel léptek kapcsolatba. Kiflit vásároltok a boltban, jelentkeztek az iskolában, megosztjátok barátaitokkal a gondolataitokat. Beszélgettek egy kicsit a szomszéd bácsival, vagy éppen a szüleiteket igyekeztek rávenni valamire. Ahhoz, hogy jól el tudjatok igazodni szűkebb és tágabb környezetekben, meg kell értenetek a felétek irányuló információkat. Emellett nektek magatoknak is úgy kell átadnotok érzéseiteket, gondolataitokat, hogy környezetetek jól értse, mit szeretnétek közölni. A következő fejezetben a kapcsolatteremtésnek és a társalgásnak azokkal a szabályaival ismerkedhettek meg, amelyek segítenek nektek ebben.

Mi minden segít bennünket a hétköznapiakban az eligazodásban? Beszéljétek meg!

Kommunikáció

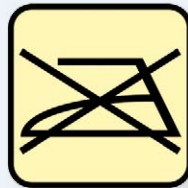
1. a) Mi mindent tudhatnak meg a gyerekek az elējük társuló látványból? Állításokat a képről vett részlettel igazoljátok!

- b) Mely jelzésekre igazak az alábbi kijelentések? Vitassátok meg!

- Ember alkotta őket.
- A természetben található meg.
- Mindenki ismeri a jelentésüket.
- A jelentésüket meg kell tanulni.

2. a) Mi az alábbi ábrák jelentése? Hol találkozhattok velük?

- b) Hogyan szoktuk jelölni az alábbi jelentéseket? Rajzoljátok le a füzetetekbe!

- Dohányozni tilos!
- Új üzenet!
- Lejátszás
- Szomorú vagyok

Mindennapi életünkben **jelek** vesznek körül bennünket, segítenek eligazodni szűkebb és tágabb környezetünkben. Jelek mutatják meg például, hol és hogyan szabad közlekedni az utcán és az úttesten, hogyan kell viselkedni a természetben.

A jelek olyan, érzékszerveinkkel felfogható (látható, tapintható, hallható stb.) jelenségek, amelyek valamire utalnak.

Egy részük az emberek által megfigyelt ok-okozati összefüggéseken alapul. (Pl. a moha a fák törzsének északi oldalán képződik, a füst tüzet jelez.) Ezeket a jeleket természetes jeleknek nevezzük.

Vannak azonban olyan jelek is, amelyeket emberek hoztak létre, hogy a segítségükkel közöljenek valamit. Ezeket a jeleket mesterséges jeleknek nevezzük. (Ilyenek pl. a közlekedési táblák, a matematikai jelek vagy a szünetjel a kottában. Közéjük tartozik a nyelv is.)

3. Olvassátok el az idézetet! Vitassátok meg, milyen jelből gondolhatja a kormányos, hogy szeles idő várható! Milyen típusú jelek közé tartozik?

Egyszer János vitéz a hajófüdőn
Sétált föl s alá az est szürkületében.
A kormányos ekképp szólt legényeihez:
„Piros az ég alja: aligha szél nem lesz.”
(Petőfi Sándor: János vitéz)

4. a) A természetes jelek kapcsán számos időjósító szokás is él. Olvassátok el az alábbi, Luca kalendáriumáról szóló szöveget, és jósoljátok meg a következő év néhány hónapjának időjárását a segítséggel!

A Luca-napi (december 13.) népszokások közé tartozott a Luca-kalendárium készítése, amely a következő év hónapjainak időjárását jósolta meg. Luca napjától kezdve egészen karácsonyig megfigyelték az időjárást. Úgy vélték, hogy amilyen a 12 nap egyes napjainak időjárása, olyan idő lesz jellemző a következő év hónapjainak időjárására. Amilyen Luca napjának az időjárása, olyan lesz a januári időjárás is, amilyen a következő nap, olyan lesz a február, és így tovább. Ezt nevezték Luca-naptárnak.

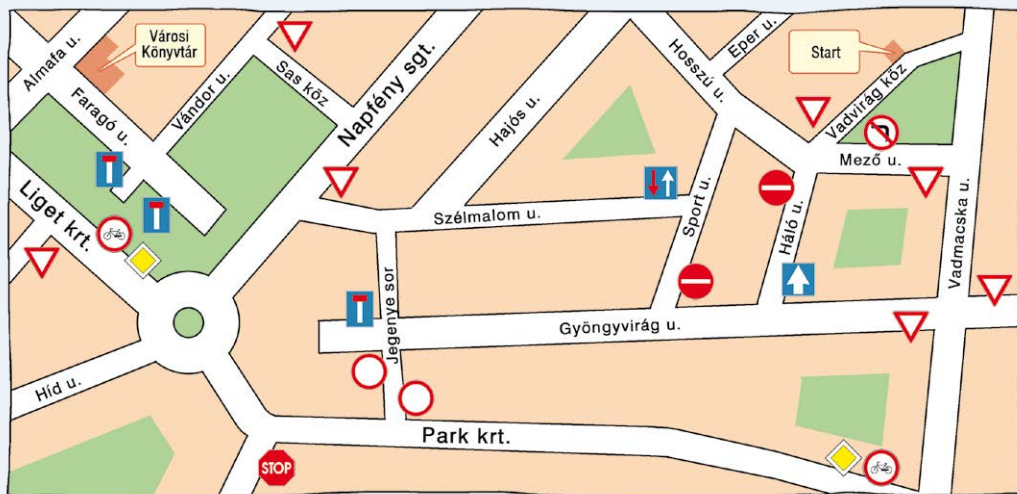
- b) Gyűjtsetek még jeles napokhoz köthető népi időjósításokat! Érdemes megtekintenedek az alábbi oldalakat:

<http://vmek.oszk.hu/02100/02152/html/07/index.html>

http://jelesnapok.oszk.hu/prod/csop?csop=jeles_nap

5. a) Kerékpárral kell eljutnotok otthonról a könyvtárba. A rajzon táblák mutatják, hogy merre szabad, illetve tilos mennetek. Tervezzétek meg az útvonalat! Ha többet szeretnétek tudni a KRESZ-táblákról, kattintsatok a következő weboldalra:

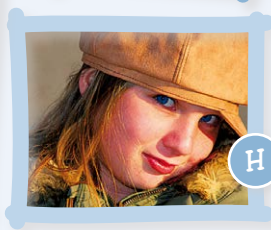
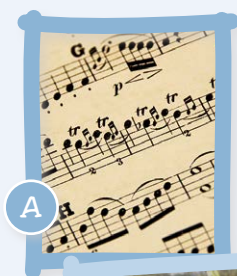
<http://www.webkresz.hu> vagy <http://www.felkerek.hu/kresztablak.pdf>

b) Milyen típusú jelek mutatták, hogy merre haladhattok?

6. a) Alkossatok csoportokat! Találjatok ki jeleket, amelyek a tanórai viselkedéssel kapcsolatos szabályokra vonatkoznak!
- b) Milyen típusú jelek közé sorolhatók? Beszéljétek meg!
- c) Hasonlítsátok össze az elkészült jeleket! Vannak-e közöttük olyanok, amelyeket csak az osztály tagjai érthetnek meg? Melyek azok, amelyek szélesebb körben is érthetők? Miért? Vitassátok meg!

7. A jelek mely csoportjába tartoznak az alábbiak? Vitassátok meg!

8. Nézzetek utána, mi a jelnyelv! Számoljatok be róla egymásnak néhány mondatban! Próbáljátok megfejtetni, hogy az alábbi szavakat, kifejezéseket melyik fotó mutatja be!

bagoly, Hány óra van?, katona, okos, szappan, szemüveg

Pantomim

A pantomim eredete egészen az ókori görögökig és rómaiakig nyúlik vissza. Az elnevezés maga is görög eredetű, jelentése „mindent utánzó”. Ma egy olyan színházi műfajt neveznek meg vele, amely szavak nélkül, arcjátékkal, gesztusok segítségével közvetít üzenetet. A pantomimesek az arcukat sokszor fehérre festik, és egy jellegzetes érzelmet festenek rá. Általában fekete ruhát viselnek. A mozgást zene is kísérheti. Kellékeket nem használnak, de sok esetben eljártsszák őket. Ismert pantomimelem pl. az üvegfal.

Mondjatok még olyan művészeti ágakat, amelyek szavak nélkül, arcjáték és mozgás segítségével közvetítenek érzelmeket, gondolatokat!

Atlasz Gábor mozgásművész

Az igényes nyelvhasználat és a jó helyesírás feltétele, hogy alaposan megismerjük anyanyelvünket. Hiszen egy-egy szót vagy mondatot csak akkor tudunk helyesen leírni, ha ismerjük a rá vonatkozó szabályokat. A következő fejezet ezek közül a legfontosabbakkal, a helyesírási alapelvekkel ismertet meg benneteket. Megtudhatjátok belőle, hogy sok szavunkat úgy írjuk le, ahogyan kiejtjük, de számos esetben ennél bonyolultabb a helyzet, és bizony el kell gondolkodnunk, ha nem akarunk hibázni.

Szerintetek nehéz dolog-e helyesen írni? Állításokat indokoljátok is!

Helyesírási alapelvek

1. Olvassátok el a következő mesebevezetőt, majd válaszoljatok a kérdésekre!

Hetedik mese,

amelyikben szó lesz egy **összeférhetetlen** és veszekedő madárról, amelyiknek Veszekedő Cankó a neve, s már abból is láthatod, hogy milyen **veszekedő** természetű volt. Továbbá szó lesz arról, hogy miképpen tett **igazságot** Szille, a tündér – akit már ismersz –, és hogy **milyen** csúnya és illetlen dolog a veszekedés, még a madarak között is.

(Wass Albert: Tavak és erdők könyve)

- a) **Mi a hasonlóság és mi a különbség a három szó jelentésében! Beszéljétek meg!**

kötözködik, civakodik, veszekedik

- b) **Figyeljétek meg a szövegrészletben aláhúzott szavak helyesírását! Melyiknek a helyesírása a legkönnyebb, melyiké a legnehezebb? Beszéljétek meg! Fogalmazzátok meg azt is, hogy miért!**

2. a) **Keressétek meg a következő szavak helyét a táblázatban! Beszéljétek meg, melyik hova illik!**

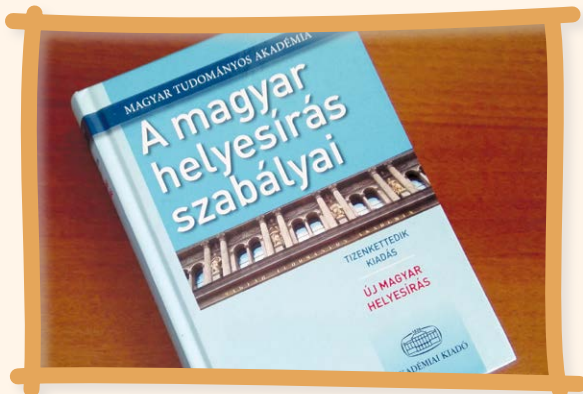
azonban, ablak, anyja, osztály, népdal, kert, látogat, sütemény, lyuk, könnyen, hosszabb, milyen, ebben, kézzel, ügyes, szép, Széchenyi, Kossuth, tollal, fröccsen, otthon, olvassátok, sakkal, Henriettel, mondta, bátor, kedves, olyan, Weöres, Laczkovits, hatyú, loccsan

Helyesírási alapelvek			
1.	2.	3.	4.
Ezeknek a szavaknak a helyesírása megegyezik a kiejtéssel.	Ezeknek a szavaknak a helyesírását az segíti, ha figyelsz a szótő és a toldalék találkozásánál történő változásokra.	Ezeket a szavakat akkor tudod leírni helyesen, ha figyelsz a hagyományra, ha megtanulod, régen hogyan írták őket.	Ezeket a szavakat egyszerűsítve írjuk: három mássalhangzó helyett kettőt írunk, a kétjegyűeknek csak az első jegyét kettőzzük.

- b) **Soroljátok be a táblázatban szereplő meghatározások szerint a bevezető szöveg kiemelt szavait is!**

Ma a helyesírásunkat a helyesírási alapelvek szabályozzák. Ezek az alapelvek a következők: a kiejtés elve, a szóelemzés elve, a hagyomány elve, az egyszerűsítés elve.

3. A 2. feladat táblázatának segítségével értelmezzétek az egyes alapelvek elnevezéseit!

Ma helyesírásunkat a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott *A magyar helyesírás szabályai* című kötet (tizenhetedik kiadása) szabályozza. Forgasd te is minél gyakrabban!

4. Olvassátok el a következő szöveget! Keressetek benne példákat a helyesírási alapelvekre! A példákat írjátok ki a füzetetekbe!

Másnap kora délután tanítványaimmal együtt mentünk ki a terepre. Szerencsénkre nem volt a vízfolton egyetlen madár sem, ez bizonyos szempontból jó hír, mert így nem látták a lessátor felépítését, és nem zavartuk meg őket természetes tevékenységükben. Mivel heten voltunk, öt leshelyet építettünk egymás mellé, majd az egészet egy 50 négyzetméteres álcahalóval takartuk le. A tocsogó szélétől körülbelül 10–15 méterre voltunk, azért ilyen közel, mert a cankó és a gólyatöcs is kis termetű madár, messzebről fotózhatatlan lenne. Kockáztattunk, és vártuk türelmesen a jó szerencsét. Úgy délután öt óra körül meg is érkeztek az első példányok, szóltam, hogy nagyon lassan és óvatosan kezdjük a fényképezést. A csúcsok csúcsa az volt, amikor a gólyatöcs pár ugyanúgy, mint előző este, hat órakor beszállt a vízre. Mindenki úgy nyomta a gombot, ahogy csak bírta. Naplemente után a madarak elrepültek éjszakázó helyeikre, mi kibújtunk rejtekhelyünkéből, és élményekben gazdagon távoztunk.

(Imre Tamásné Anikó és Imre Tamás: *A vízimadarak*)

5. A 19. század elején két kiváló tudós, Révai Miklós és Versegly Ferenc éles harcot folytattak egymással arról, hogy a szóelemzés vagy a kiejtés elve legyen-e a meghatározó helyesírásunkban. Versegly és követői így írták volna: *kertye, éjjen*, míg Révaiék így: *kertje, éljen*. Ki győzött? Ti kinek a pártjára állnatok? Vitassátok meg! Véleményeteket érvekkel is támasszátok alá!

6. a) Az irodalmi alkotások sok régies helyesírási formát őriztek meg számunkra. Írjátok le a füzetetekbe a mai helyesírásnak megfelelően a Petőfi Sándor *János vitézéből* vett „helytelen” példákat!

„Szerelem tüze ég fiatal szívében,
ugy legelteti a nyáját a faluvégen.”

„Tudod, Jancsi szivem, örömetst kimennék,
Ha a mosással olly igen nem sietnék [...]”

„A rossz vén mostoha ekképp gondolkodott [...]”

„Reszkető kedvese védelmezésére
Ekképp fakadt ki a nyáj bátor őrzője [...]”

„Ha nem akarja, hogy felgújítsam a házát,
Meg ne illesse kend ezt a szegény árvát.”

„Most eredj, lluskám. Megvan még a nyelved,
Hogy elpanaszold, ha rosszul bánik veled.”

b) Megoldásaidat ellenőrizd *A magyar helyesírás szabályai* című kézikönyv segítségével!

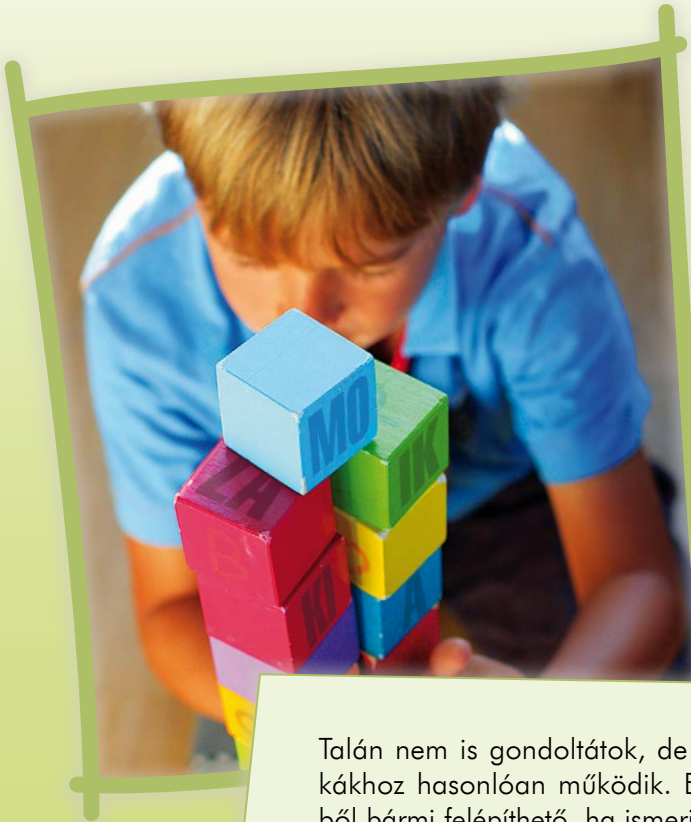
c) Keress még olyan szavakat a *János vitézben*, amelyeknek a helyesírása eltér a mai szabályoktól!

A magyar helyesírás szabályainak története

Az egységes magyar helyesírás csak nagyon lassan alakult ki. Hosszú idő kellett ahhoz, hogy alakuljanak, formálódjanak, elterjedjenek a szabályok. Ez a folyamat a 19. században gyorsult fel.

Először 1832-ben jelent meg helyesírási szabályzat a Magyar Tudós Társaság kiadásában. Ennek a kiadványnak a címe: *Magyar helyesírás és szóragsztás főbb szabályai*. 1877-ben jelentették meg a következő szabályzatot *A magyar helyesírás elvei és szabályai* címmel. 1901-ben megjelent *A magyar helyesírás szabályai*, majd 1922-ben, 1954-ben, 1984-ben ugyanazzal a címmel az újabb kiadások következtek. Jelenleg is a legutóbbi, 1984-es (tizennyedik) kiadás érvényes, amely – ha csak a módosított kiadásokat vesszük figyelembe – a legelsőhöz képest mindössze az ötödik változatnak tekinthető.

Gondolkojtok el az évszámokon! Mennyi idő telt el általában a különböző kiadások között? Mire lehet ebből következtetni?

Talán nem is gondoltátok, de a nyelv az építőkockákhoz hasonlóan működik. Egyszerű építőelemeiből bármi felépíthető, ha ismerjük az „építkezés” szabályait. És érdemes megismerni őket, mert ahogyan örömet jelent kockákból alkotni valamit, öröm forrása lehet az is, hogy a nyelv építőelemeiből olyan „várat” építünk fel, amely ránk jellemző, és amelynek segítségével meg tudjuk értetni magunkat másokkal, és mi is megismerhetünk másokat.

Gyűjts szavakat a kép alapján! A segítségükkel mondd el néhány mondatban, hogy mit láatsz a képen!

A szavak szerkezete

31. Az egyszerű és az összetett szavak

1. Mondjatok az alábbi képről összetett szavakat!

2. Melyik szó a kakukktojás az egyes szósorokban? Magyarózzátok meg, miért! Ha valamelyik szónak nem tudjátok a jelentését, nézzétek meg a *Magyar értelmező kéziszótárban!*

- padló, vasaló, istálló, parkoló, versenyló
- vendéghaj, párnahaj, kukoricahaj, sóhaj, lenhaj
- fatányér, fasor, fazék, fapapucs, fakanál

Annak alapján, hogy hány tagból áll egy szó, megkülönböztetünk egyszerű és összetett szavakat.

Az egyszerű szavak egyetlen tagból állnak.

Ha két vagy több már meglévő szót összekapcsolunk, összetett szót kapunk. Az összetett szavak két szerkezeti részből épülnek fel: az előtagból és az utótagból. Az így keletkezett szó jelentése más, mint az előtag és utótag jelentése külön-külön.

Pl. $\begin{array}{l} \textit{kosár} \\ | \\ \text{előtag} \end{array} + \begin{array}{l} \textit{labda} \\ | \\ \text{utótag} \end{array} = \begin{array}{l} \textit{kosárlabda} \\ | \\ \text{összetett szó} \end{array}$

Ha az összetett szóhoz egy újabb szót kapcsolunk, akkor többszörösen összetett szót kapunk.

Pl. $\begin{array}{l} \textit{kosárlabda} \\ | \\ \text{előtag} \end{array} + \begin{array}{l} \textit{csapat} \\ | \\ \text{utótag} \end{array} = \begin{array}{l} \textit{kosárlabdacsapat} \\ | \\ \text{többszörösen} \\ \text{összetett szó} \end{array}$

Az összetett szóban a hangsúly a szó első szótagjára esik.

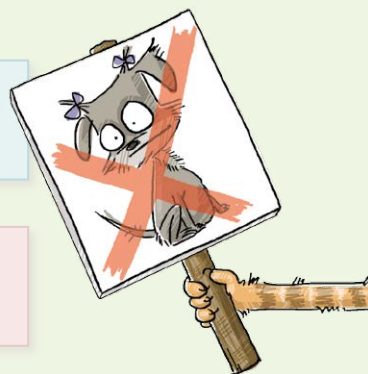
3. a) Melyik szó írható előtagként az alábbi szavakhoz? Mondjatok további utótagokat, amelyekkel összetett szót alkot!

+

köröm, kő, szem

+

ijesztő, eledel, tej

- b) Milyen utótagok illenek az alábbi szavakhoz? Gyűjtsetek hozzájuk még előtagokat!

hang, olvasó, név

+

csapat, szó, víg

+

4. Versenyezzetek, melyikőtök tud ugyanannyi idő alatt az alábbi egyszerű szavak felhasználásával több összetett szót alkotni!

5. Alkossatok párokat, és versenyezzetek, melyik páros tudja a leghosszabb szó-láncot alkotni ugyanannyi idő alatt!

focicsapat → csapatjáték →

szárazföld → földrajz →

6. Egybe? Külön? Írjatok a kifejezéspárok mindkét tagjával egy-egy mondatot, amely megmutatja az egybe- és különírásból fakadó jelentéskülönbséget!

zöld alma – zöldalma magyar tanár – magyartanár gyors vonat – gyorsvonat

7. a) Napjainkban is keletkeznek szavak szóösszetétellel. Mit jelentenek a következő, újabban keletkezett összetett szavak?

mosolyszünet, öribari, gyerekzár, netkacsa, weboldal

b) Ti melyiket használjátok közülük? Mondjatok további példákat!

8. a) Az igekötős igék az összetett szavak sajátos csoportját képezik. Figyeljétek meg, hogy az alábbi szavak jelentése hogyan változik attól, hogy különböző igekötőt kapcsolunk hozzájuk!

vág	köt	megy
megvág	megköt	rámegy
átvág	kiköt	szétmegy
levág	leköt	összemegy
belevág	beleköt	belemegy

b) Írjatok rövid humoros verset, amelyben ugyanaz az ige különböző igekötőkkel szerepel!

9. Az alábbiakban Nyilas Péter Aser *enciklopédiájából* olvashattok néhány szómagyarázatot. Keressétek meg az egyes összetett szavakhoz tartozó tréfás magyarázatokat! Mi a humor forrása? Beszéljétek meg!

vérfagyasztó

császármorzsa

hajadonfótt

versláb

ínycsiklandó

költői vénájú végtag

apróra zúzott uralkodó

vámpír hűtőládája

páciensét nevetésre ingerlő fogorvos

puhára párolt leányzó

Karinthy Frigyes író nevéhez számos nyelvi tréfa fűződik. Egy újságban jelentek meg „újévi ajándék” gyanánt tréfás, két szó szabad összetételéből megalkotott képzeletbeli állatai és a hozzájuk tartozó rövid meghatározások.

Íme néhány közülük:

hanyatló értelmű tulok: butulok,
sebzett denevér: mindenevér,
apátlan-anyátlan vakond: árvakond,
nomádérzésű angolna: barangolna,
tudós tücsök: betücsök.

10. Szerintetek mi lehet a neve a rágalmozó fogolynak? És a lábadozó kígyónak? Alkossatok ti is hasonló tréfás állatneveket!

TARTALOMJEGYZÉK

1. Tanulj tanulni!	8
2. Év eleji ismétlés	14

Kommunikáció

3. A jelek világa	20
4. A kommunikáció fogalma, tényezői	24
5. A kommunikáció nem nyelvi jelei	29
6. A kommunikációs kapcsolat	35
7. A beszélgetés	41
8. Összefoglalás	46

Hangok és betűk

9. Az ábécé	48
10. A betűrend	52
11. Az elválasztás	56
12. A hangképzés	61
13. A magánhangzók csoportosítása	65
<i>Magánhangzótörvények</i>	
14. A szavak hangrendje	71
15. Az illeszkedés	74
<i>Mássalhangzótörvények</i>	
16. A részleges hasonulás	77
17. Az írásban jelöletlen teljes hasonulás, az összeolvadás, a rövidülés, a kiesés	80
18. Az írásban jelölt teljes hasonulás	84
19. Összefoglalás	86

Helyesírási alapelvek

20. Helyesírásunk rendszere	88
21. A kiejtés elve	91
22. A szóelemzés elve	95
23. A hagyomány elve	98
24. Az egyszerűsítés elve	102
25. Összefoglalás	104

Szövegszerkesztés

26. A leírás	106
27. Az elbeszélés	111
28. A párbeszéd	116
29. A levél	119
30. Összefoglalás	124

A szavak szerkezete

31. Az egyszerű és az összetett szavak	126
32. A szótő és a toldalékok	129
33. A képző, a jel és a rag	132
34. Összefoglalás	136

Állandósult szókapcsolatok

35. Szólások	138
36. Szóláshasonlatok	141
37. Közmondások	143
38. Összefoglalás	146

Hangalak és jelentés

39. Egyjelentésű szavak	148
40. Többjelentésű szavak	152
41. Azonos alakú szavak	154
42. Rokon értelmű szavak	156
43. Ellentétes jelentésű és hasonló alakú szavak	159
44. Hangutánzó és hangulatfestő szavak	161
45. A beszélt nyelvi metaforák	164
46. Összefoglalás	166
47. Könyv- és könyvtárhasználat	168
48. Év végi összefoglalás	174

Kislexikon	180
------------------	-----